

הפטרה THAT FOLLOW THE READING OF THE ברכות

This week's newsletter will present variations in the text of the ברכות that follow the reading of the הפטרה. Next week's newsletter will attempt to explain the variations. One variation does not involve the ברכות themselves. In the current נוסח רומא and among the ספרדים but not in נוסח תימן, the practice of reciting the following פסוק before reading the ברכות that are recited after reading of the הפטרה is observed:

ישעיהו פרק מז, ד'-גאלנו י-י צב-אות שמו, קדוש ישראל.

Here are the variations that are found in the first ברכה:

סדר רב עמרם גאון (הרפנס) שחרית של שבת - ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם צדיק בכל הדורות. הא-ל הנאמן האומר ועושה, מדבר ומקיים כי כל דבריו האמת והצדק. נאמן אתה הוא ה' א-להינו ונאמנים דבריך, ודבר אחד מדבריך אחור לא ישוב ריקם. ברוך אתה ה' הנאמן בכל דבריו.

מסכתות קטנות מסכת סופרים פרק יג הלכה ה'-ולבסוף מברך, ברוך אתה י-י א-להינו מלך העולם צור כל העולמים צדיק בכל הדורות הא-ל הנאמן האומר ועושה המדבר ומקיים שכל דבריו אמת וצדק. הלכה ט-ומיד עומדין העם ואומרים, נאמן אתה הוא י-י א-להינו ונאמנים דבריך נאמן חי וקיים תמיד תמלוך עלינו לעולם ועד. הלכה י'-ואחר כך חוזר המפטיר לעניינו ואומר, נאמן אתה הוא י-י א-להינו ונאמנים דבריך ודבר אחד מדבריך אחור לא ישוב ריקם כי א-ל נאמן אתה, ברוך את י-י הא-ל הנאמן בכל דבריו.

מחזור ויטרי סימן קסו - ברוך אתה י-י א-להינו מלך העולם צור כל העולמים צדיק בכל הדורות הא-ל הנאמן האומר ועושה המדבר והמקיים שכל דבריו אמת וצדק; נאמן אתה הוא י-י א-להינו ונאמנים דברך ודבר אחד מדבריך אחור לא ישוב ריקם כי א-ל מלך נאמן אתה ברוך אתה י-י הא-ל הנאמן בכל דבריו.

רמב"ם סדר תפילות המפטיר בנביא - ברוך אתה י-י א-להינו מלך העולם צור כל העולמים צדיק בכל הדורות הא-ל הנאמן האומר ועושה מדבר ומקיים אשר כל דבריו אמת וצדק נאמן אתה הוא י-י א-להינו ונאמנים דבריך ודבר אחד מדבריך אחור לא ישוב ריקם כי א-ל נאמן אתה. ברוך אתה י-י הא-ל הנאמן בכל דבריו.

Here are the variations that are found in the second ברכה:

סדר רב עמרם גאון - רחם על ציון כי היא בית חיינו. ולעגומת נפש תנקום נקם מהרה בימינו. ברוך אתה ה' בונה ירושלים.

מסכתות קטנות מסכת סופרים פרק יג הלכה יא'-נחם י-י א-להינו ציון עירך כי היא בית

חיינו, ולעלובת נפש תנקום נקם במהרה בימינו. ברוך אתה י-י מנחם ציון בבניה.

מחזור ויטרי – רחם על ציון כי היא בית חיינו ולעלובת נפש תנקום נקם במהרה בימינו. ברוך אתה י-י משמח ציון בבניה.

רמב"ם סדר תפילות – רחם על ציון כי היא בית חיינו ולעגומת נפש תושיע מהרה בימינו ותבנה מהרה. ברוך אתה י-י בונה ירושלים.

ברכה: as it found in מחזורים of the 1500's contains a fifth variation to the second רחם על ציון כי היא בית חיינו. ולעגומת נפש תנקום נקם במהרה בימינו. ברוך אתה י-י מנחם ציון בבניה.

Here are the variations that are found in the third ברכה:

סדר רב עמרם גאון – את צמח דוד מהרה תצמיח. וקרנו תרום בישועתך. ברוך אתה ה' מגן דוד.

מסכתות קטנות מסכת סופרים פרק יג' הלכה יב' – שמחינו י-י א – להינו באליהו הנביא עבדך ובמלכות בית דוד משיחך, במהרה יבא ויגל לבינו, ועל כסאו לא ישב זר, ולא ינחלו עוד אחרים את כבודו, כי בשם קדשך נשבעת לו שלא תכבה נרו לעולם, בימיו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח וזה שמו אשר יקראו י-י צדקינו. ברוך אתה י-י מצמיח קרן ישועה לעמו ישראל.

מחזור ויטרי – שמחינו י-י א – להינו באליהו עבדך ובמלכות בית דוד משיחך במהרה יבא ויגל ליבנו ועל כסאו לא ישב זר ולא ינחלו עוד אחרים את כבודו כי בשם קדשך נשבעת לו שלא תכבה נרו לעולם ועד. ברוך אתה י-י מגן דוד.

רמב"ם סדר תפילות – את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח וקרנו תרום בישועתך. ברוך אתה י-י מגן דוד.

Here are the variations that are found in the fourth ברכה:

סדר רב עמרם גאון – וצריך להזכיר מעין המאורע כל יום, בין שבת בין ראש חודש בין מועד. ומזכיר בשבת. הנח לנו כי אתה אבינו, ותמלוך עלינו מהרה כי אתה מלכנו. ברוך אתה ה' מקדש השבת.

מסכתות קטנות מסכת סופרים פרק יג' הלכה יג' – על התורה, ועל העבודה, ועל הנביאים, ועל יום פלוני הקדוש הזה, אשר נתת לנו י-י א – להינו לקדושה ולמנוחה לכבוד ולתפארת. על הכל י-י א – להינו אנו מודים לך, ומברכים את שמך תמיד, א – להי ישעינו. ברוך אתה י-י מקדש ישראל ויום פלוני.

מחזור ויטרי – על התורה ועל העבודה ועל הנביאים ועל יום המנוח הזה שנתת לנו י-י א – להינו לקדושה ולמנוחה ולכבוד ולתפארת: על הכל י-י א – להינו אנו מודים לך ומברכים אותך יתברך שמך בפני כל חי תמיד לעולם ועד. ברוך אתה י-י מקדש השבת.

רמב"ם סדר תפילות – על התורה ועל העבודה ועל הנביאים ועל יום המנוח הזה שנתת לנו י-י א – להינו לקדושה לכבוד ולתפארת על הכל אנו מברכין שמך. ברוך אתה י-י מקדש השבת.

נספח לפרק ב
ברכת "בונה ירושלים"
השואאת הנוסחים*

א. עמידה וברכת המזון

עמידה-אשכנז	עמידה-רב-עמרם ²	עמידה-רמב"ם (כ"י) ³
ולירושלים עירך ברחמים תשוב ותשכון בתוכה כאשר דברת ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם וכסא דוד מהרה לתוכה תכין ¹ בא"ה בונה ירושלים	על ירושלים עירך ברחמים תשוב ובנה אותה בנין עולם בימינו בא"ה בונה ירושלים	תשכון בתוך ירושלים עירך כאשר דברת ובנה אותה בנין עולם במהרה בימינו בא"ה בונה ירושלים
עמידה-א"י (בניזה)	ברכת המזון-אשכנז	ברכה אחת מעין ג'-אשכנז
רחם ה' אלהינו ברחמיך הרבים על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל היכלך ועל מעוניך] ועל מלכות בית דוד משיח צדקך	רחם ה' אלהינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל מלכות בית דוד משיחך ועל הבית הגדול וכו' ⁴ אלהינו אבינו רענו וכו' ⁴ ובנה ירושלים וכו' בא"ה בונה ברחמי ירושלים	ברכה אחת מעין ג'-אשכנז רחם ה' אלהינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל מזבחך ועל היכלך ועל מלכות בית דוד משיח צדקך ובנה ביתך שכלל היכלך] בא"ה אלהי דוד בונה ירושלים

* לא הובאו כל חילופי הנוסחים כי אם אלה בלבד שיש בהם שינויים החשובים לענייננו. לא דייקתי בהעתקת כתיב מלא וחסר (לרבות כתיב חסר של "ירושלים").

1. ב"עץ חיים" (JQR, כרך 6 [1892], עמ' 43): "וכסא דוד מהרה לתוכה תכין ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם".

2. וכן במחזור רומי ובמחזור רומניה.

3. וכן ספרד בתוספת "וכסא דוד מהרה בתוכה תכין".

4. מובא בירושלמי שבת פט"ו, טו ע"ב, אך חסר בסידור רב סעדיה באון (עיין להלן).

עמידה-רס"ג	ברכת המזון-רס"ג	ברכה אחת מעין ג'-רס"ג
רחם ה' אלהינו עלינו	רחם ה' אלהינו עלינו	רחם
ועל ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל היכלך ועל מעונך ועל ציון משכן כבודך ועל הבית הגדול הקדוש אשר אתה שמך נקרא עליך ומלכות בית דוד תחזיר למקומה בימינו	ועל ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל היכלך ועל מעונך ועל ציון משכן כבודך ועל הבית הגדול הקדוש אשר אתה שמך נקרא עליך ומלכות בית דוד תחזיר למקומה בימינו	ועל עמך ועל מקדשך
ובנה ברחמיך את ירושלים בא"ה בונה ירושלים	ובנה את ירושלים בקרוב בא"ה בונה ירושלים	ובנה עיר קדשך במהרה בימינו

ב. עמידה לט' באב

א"י (פי"ט ירושלמי ברכות פ"ד ח ע"א) ⁶	רס"ג
רחם ה' אלהינו ברחמיך הרבים ובחסדיך הנאמנים עלינו	רחם ה' אלהינו
ועל ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל העיר האבלה והחרבה וההרוסה והשוממה	ועל ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל העיר האבדה האבלה השוממה
וירשנה לגיונות וירשנה עובדי פסילים	הנתונה ביד זרים הרמוסה בכף עריצים ויבלענה לגיונים וירשנה עובדי פסילים
כי אתה ה' באש הצתה וכו' כאמור ואני אהיה לה נאם-ה' וכו' בא"ה אלהי דויד בונה ירושלים ⁷	כי אתה באש הצתה וכו' ככת' ואני אהיה לה נאם-ה' וכו' בא"ה בונה ירושלים ⁸

5. בדומה לכך במגנה טרס (JQR), כרך 10 [1898], עמ' 609.

6. וכן, כמעט מלה במלה, במחזור רומי; החתימה שם: מנחם ציון עירו ואבלי עמו ובונה ירושלים.

7. החתימה אינה בירושלמי, כי לסי דעת ר' מנא (שם) "אומרה בעבורה", ועיין ל' גינצבורג, סו"ת בירושלמי ג, עמ' 309, 313. ראף-על-פי"כן מעיד הנוסח על עצמו שאינו אלא נוסח מורחב של ברכת בונה ירושלים; האין זה אלא מקרה נוסף, שבו יש להבחין בין קביעות החכמים, שבאו לאתר המעשה, לבין הנוסחים והמנהגים עצמם שצמחו בקרב העם. החתימה נמצאת בקטע שפרטס נ' וידר, JJS כרך 4, עמ' 72.

8. וכן הנוסח בתכלאל, שם משמש נוסח זה גם בבר' הפסרה לט' באב במקום "רחם על ציון" הרגיל. ברמב"ם (כ"י) נוסח אחר, אך גם שם החתימה: "בונה ירושלים", וכן במחזור רומניה.

ג. ברכת ההפסרה

<p>מס' סופרים (יג, יב) נחם ה' אלהינו ציון עירך כי היא בית חיינו ולעלות נפש תשיע במהרה בימינו ותשכון בה לעולם ועד בא"ה בונה ירושלים *</p>	<p>אשכנז רחם על ציון כי היא בית חיינו ולעלות נפש תשיע במהרה בימינו בא"ה משמח ציון בבניה</p>
--	--

ד. ברכות חתנים

<p>ברכה ה' (אשכנז וכו') שמח תשמח רעים האהובים כשמחך יצירך בגן עדן מקדם בא"ה משמח חתן וכלה</p>	<p>ברכה ה' (רס"ג) שמח תשמח רעים האהובים כשמחך יצירך בגן עדן מקדם בא"ה משמח עמו בירושלים</p>
---	---

ה. נוסחי החתימה

<p>עמידה (אשכנז), בר' המזון (רס"ג), ברכת הפסרה (רס"ג)
 בר' המזון (אשכנז, ספרד)
 בר' המזון (רמב"ם כ"י; JQR, כרך 19, עמ' 253)
 בר' המזון (רמ"י; JQR, כרך 19, עמ' 258)
 בר' המזון (פרס; JQR שם)
 עמידה (א"י)
 ברכת המזון לחול (מחזור רומניה)
 בר' המזון (יר' ברכות ג ע"ד: אם אמר 'מנחם ירושלים יצא')</p> | <p>1) בונה ירושלים
 2) בונה ברחמי ירושלים
 3) (ה)בונה ברחמי את ירושלים
 4) בונה ברחמי בניין ירושלים
 5) הבונה ברחמי את עיר ירושלים
 6) אלהי דוד ובונה ירושלים
 7) בונה עירו עיר ירושלים
 8) מנחם ירושלים
 9) מנחם ציון ובונה ירושלים
 10) מנחם ציון בבניה
 11) מנחם ומשמח ציון בבניה</p> |
|---|--|

9- וכן ברמב"ם (כ"י), תכלאל; ברב עמרם החתימה: "בא"ה משמח ציון בבניה", אך בכ"י ב"מ: "בונה ירושלים"; במחזור רומני החתימה: "מנחם ציון בבניה".

- (12) מנחם ציון בבניין ירושלים
בר' המזון לשבת (רא"ש ברכות ס"ז ס' כב בשם רבנו יונה); בר' המזון בבית האבל (אשכנז)
עמידה לט' באב (רומי)
- (13) מנחם ציון עירו ואבלי עמו ובונה ירושלים
בר' המזון בבית האבל (ספרד)
- (14) מנחם אבלים ובונה ירושלים במהרה בימינו
בר' המזון בבית האבל (מחזור ויטרי)
- (15) מנחם אבלי ציון עירו ובונה ירושלים
בר' המזון (לשבת) (ס' חיבור ברכות; כ"י: ידיעות המכון לחקר השירה ז, עמ' 153; ס' דינבורג, עמ' 131; המנהיג הל' שבת ס' עו)
- (16) (ה)מנחם עמו בבניין ירושלים
בר' המזון (רמב"ם, הל' תפילה ס"ב ה"ד; רא"ש שם, בשם הרי"ף, וכן במחזור רומניה בברהמ"ז לשבת)
- (17) (ה)מנחם עמו ישראל בבניין ירושלים
בר' המזון (אריז ו"א קצט, בשם ר"ח)
- (18) מנחם עמו ישראל ובונה ירושלים
בר' המזון ב"עץ חיים, Q.R. (O.S), כרך 6, עמ' 63
- (19) מנחם ציון עמו ובונה ירושלים
בר' הפטרה
- (20) משמח ציון בבניה
בר' חתנים (רס"ג)
- (21) משמח עמו בירושלים
בר' חתנים (רס"ג, חילושי גירסאות; אדלר, נוסח פריס, גירסה אחת)
- (22) משמח עמו ובונה ירושלים
בר' חתנים (אדלר, נוסח פריס, חילושי גירסאות)
- (23) משמח ציון ובונה ירושלים
בר' כהן גדול (ירו' יומא ס"ז, מד ע"ב)
- (24) השוכן בציון
בר' המזון (ברכות מט א: פתח ב'רחם על עמך ישראל'
- (25) מושיע ישראל
חותם ב'משיע ישראל')
- (26) בונה עירו ומקדשו
בן-סירא בא, יב